AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VƏFA RÜSTƏM QIZI MÜHACİROVA

SUMQAYIT DÖVLƏT MUSİQİLİ DRAM TEATRININ YARADICILIQ YOLU (1968-2006-CI İLLƏR)

6212.01 – «Teatr sənəti»

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2013

Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin «Teatrşünaslıq» kafedrasında yerinə yetirilmiєdir.

Elmi rəhbər: **İlham Əziz oğlu Rəhimli**
Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **İsrafil Ramazan oğlu İsrafilov**
Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Əliqismət Hümmət oğlu Lalayev
Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təєkilat: **Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqı**

Dissertasiyanın müdafiəsi 2013-cü il «27» dekabr saat «____»-da Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdindəki FD.02.091 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1065, Bakı, İnşaatçılar prospekti 9, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Elmi Şurasının iclas otağı.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «27» noyabr 2013-cü ildə göndərilmiєdir.

FD.02.091 - Dissertasiya Şurasının elmi katibi, professor: **Maral Cəbrayıl qızı Manafova**

DİSSERTASİYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ayrı-ayrı teatrların yaradıcılıq yolunun öyrənilməsi, onların sistemli tədqiq və təhlili, müasirlik və elmilik baxımından qiymətləndirilməsi çağdaş sənətşünaslıq elminin aktual məsələlərindəndir. Elə buna görə, Azərbaycan özünün siyasi-dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra sənətєьnas-alimlər milli teatr sənətinin inkiєaf tarixində xüsusi mövqeyi olan teatrların öyrənilməsi məsələsinə ciddi diqqət yetirir, bu iєlərin məziyyət və kəsirlərini göstərməklə teatr sənətinin gələcək perspektivlərini aydınlaşdırırlar. Bu baxımdan Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaradıcılıq yolunun araşdırılması sənətşünaslıq elminin mövzu arealının genişləndirilməsi istiqamətində atılmış addım hesab oluna bilər. Belə ki, 1968-ci ildə Sumqayıt şəhərinin mədəni həyatında daha bir yenilik baє verdi. Həmin ilin sentyabr ayında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı və Mədəniyyət Nazirliyinin sərəncamı ilə Sumqayıtda ilk professional teatr kollektivi – H.Ərəblinski adına Sumqayıt Dövlət Gənclər Teatrı yaradıldı.

Öz pərdəsini 1969-cu ilin mart ayının 14-də Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin «Müsyo Jordan və Dərviє Məstəli єah» (rejissor Cənnət Səlimova) məzhəkəsi ilə açan teatr, sabahısı gün öz tamaşaçılarına ingilis dramaturqu Con Patrikin «Qəribə missis Səvic» tragikomediyasını təqdim etdi.

İlk iki tamaşadan sonra Sumqayıt teatrı təxminən bir ay fasilə verdi. Sonra ilin sonunadək Ələsgər Єərifovun təbdil etdiyi «Bəli, dünya dəyiєib» (rejissor Nəsir Sadıqzadə), Cəfər Cabbarlının «Sevil» (rejissor Nəsir Sadıqzadə), Altay Məmmədovun «Yadındamı?» (rejissor Arif Ağayev), Georgi Xuqayevin «Arvadımın əri» (tərcüməçi və rejissor Ağakişi Kazımov) pyeslərinə quruluє verən teatr ilk gündən müasir teatr estetikasının prinsiplərini təcəssüm etdirən kollektiv formalaşdırmağa çalışmışdır.

1974-cü ildə Mədəniyyət Nazirliyinin qərarı ilə teatr Sumqayıt Dövlət Dram Teatrı statusu aldı. Bir-birinin ardınca bu teatra işləməyə gələn xalq artistləri Barat Єəkinskaya, Rza Əfqanlı, Əliağa Ağayev, Məlik Dadaєov, əməkdar artistlər Sadıq Həsənzadə və Məmmədcəfər Cəfərov gənc aktyorlara səhnə sirlərini öyrətməklə yanaşı samballı tamaşaların hazırlanmasında da əllərindən gələni əsirgəmədilər.

1981-ci ildə Moskva єəhərində keçirilən «Ümumittifaq teatr festivalı»nda Nəriman Həsənzadənin «Bьtьn Єərq bilsin» əsərinin tamaşası ilə çıxış edən Sumqayıt teatrı festivalın II dərəcəli diplomuna, Nəriman Nərimanovun obrazını yaradan xalq artisti Məlik Dadaєov isə I dərəcəli diploma layiq gцrьlmьєdь.

Daha sonra, Böyük Oktyabr Sosialist inqilabının 60 illiyinə həsr olunmuş «SSRİ xalqlarının ümumittifaq dramaturgiya və teatr sənəti festivalı»nda K.Bokaryevin «Poladəridənlər» əsəri ilə çıxış edən teatr kollektivi uğur qazanmış və festivalın III dərəcəli diplomuna layiq gцrьlmьєdьr. Hər iki əsəri o vaxtlar gənc olan, hal-hazırda Respublikanın Xalq artisti Mərahim Fərzəlibəyov tamaşaya hazırlamışdır.

Dahi єair və dramaturq Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi ilə əlaqədar olaraq teatr, 1982-ci ildə «Afət» əsərini tamaşaya hazırlamağı qərara alır. Əsərə Oruc Qurbanov səhnə həyatı verir. Afət rolunun ifaçısı Hicran Mehbalıyeva məhz bu tamaşadan sonra Respublikanın Əməkdar artisti Fəxri adına layiq görülmüşdür.

«Afət» tamaşasından sonra Oruc Qurbanov teatrın səhnəsində bir-birinin ardınca «13-cü sədr» (A.Abdulin), «Oqtay Eloğlu» (C.Cabbarlı), «Dağlar arxasız olmur» (C.Yusifzadə), «Cahargah fantaziyası» (K.Kərimov), «Təhminə və Zaur» (Anar) və baєqa əsərlərə quruluє vermiєdir.

Sumqayıt teatrı bir çox istedadlı aktyor və rejissorlar yetiєdirmiєdir. Bunlara misal olaraq, respublikanın xalq artistləri rejissor Ağakişi Kazımovu, Mərahim Fərzəlibəyovu, Afaq Başirqızını, Vaqif Əliyevi, Valeh Kərimovu, əməkdar artistlər Oruc Qurbanovu, Sabir Məmmədovu, Rafiq Hacıyevi, Səmayə Sadıqovanı, Tofiq Bayramovu, Kazım Abdullayevi, Elmira Həєimzadəni, əməkdar rəssam Mübariz Gəncəlini göstərmək olar. Valeh Kərimov, Elmira Həєimzadə, əməkdar rəssam Mübariz Gəncəli teatra sadiq qalaraq, bu günə kimi Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrında çalışırlar.

1992-ci ildə Musiqili Dram Teatrı statusu alan Sumqayıt teatrı öz repertuarını Milli operetta və musiqili komediya tamaşaları ilə daha da zənginləşdirmişdir. Teatrın səhnəsində tamaşaya qoyulan «Arşın mal alan» (Ü.Hacıbəyli), «Subaylarınızdan görəsiniz» (S.Ələsgərov və İsi Məlikzadə), «Dünyaxanım ev axtarır» (A.Həsənoğlu) əsərləri sevilə-sevilə baxılan tamaşalar sırasına çıxmışlar.

Sumqayıt teatrının bugünkü nailiyyətləri göz qabağındadır.

Teatrın aktyor və rejissorları 1990-cı ildən bu günə kimi Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə birgə keçirdikləri «Mono-tamaşalar» festivallarında mütəmadi olaraq çıxış edərək, festivalın diplom və Fəxri fərmanlarına layiq görülüblər. 2003-cü ilin aprel ayının 3-də Sumqayıt şəhərinə gələn ümummilli liderimiz Heydər Əliyev єəhərin fəalları qarşısındakı çıxışında Sumqayıt teatrının işini yüksək qiymətləndirmiєdir.

Teatr Bakıda keçirilən «Boє məkan» teatr festivalında Ç.Aytmatovun «Ümid sahili», Gəncədə keçirilən «Yeni teatr» Respublika festivalında Fernando Arabalın «Fando və Lis» psixoloji dramı ilə çıxış etmiş, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin və Gəncə Єəhər İcra Hakimiyyətinin diplomuna, Y.Onilin «Qarağaclar altında məhəbbət» tamaşası isə «Qızıl Dərviş» mükafatına layiq görülmüşdür. Bundan sonra kollektiv yarandığı gündən bəri ilk dəfə olaraq xarici səfərdə - Türkiyənin Ankara єəhərində «Uluslararası Teatro Festivalı»da C.Qolsuorsinin «Birincilər və sonuncular» tamaşası ilə iєtirak edərək festivalın Diplomuna layiq görülmüşdür.

Mövzunun aktuallığı onunla єərtlənir ki, tədqiqat iєində ilk dəfə olaraq, milli teatr məkanında mühüm yer tutan Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaranma tarixi elmi şəkildə tədqiq olunaraq tam dəqiqliklə ortaya qoyulur. Lakin mövzunun aktuallığı təkcə bununla bitmir.

Mövzunun aktuallığının bir aspekti də onunla bağlıdır ki, Sumqayıt teatrı böyük inkişaf yolu keçmiş, daim təkmilləєmiє, yeni səciyyələr qazanmışdır. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bütün elm sahələrində olduğu kimi sənəteünaslıqda da bir sıra yaradıcılıq proseslərinə müasirlik baxımından yanaşmağa, yeni elmi-nəzəri təhlillər aparmağa ehtiyac yarandı. Azərbaycan teatrının beynəlxalq teatr məkanına inteqrasiyasının təmin olunmasını sürətləndirmək məqsədi ilə islahatların aparılmasına dair verilən tövsiyələr və imzalanan rəsmi sənədlər teatrşünaslıq sahəsində də yeni tədqiqatların aparılmasına təkan vermiє oldu. Teatrşünaslığın tədqiqat obyekti olan teatr və dramaturgiya problemlərinə elmi nəzəriyyələr, analitik və müqayisəli təhlillər kontekstində yanaєmaq zərurəti yarandı. Bu mənada XX əsrin ortalarından başlayaraq milli teatr sənətimizin inkişafına təkan verən, özünün bədii-estetik dəyəri ilə fərqlənən Sumqayıt teatrının sənətşünaslığın tədqiqat obyektinə çıxarılması təsadüfi deyildir.

Sumqayıt teatrının, demək olar ki, bütün dövrlərini təhlil predmetinə çevirən bu dissertasiyada milli teatr tariximizdə özünəməxsus yer tutmuş rejissorların səhnə sənətimizdəki xidmətləri az və ya çox dərəcədə tədqiqat mövzusuna çevrilir, amma Sumqayıt teatrında fəaliyyət göstərən rejissorların fəaliyyətinə haqlı olaraq xüsusi önəm verilir. Fəaliyyətləri Sumqayıt teatrı ilə bağlı olan rejissorların yaradıcılıq yolu, teatr yarandığı gündən, 2006-cı ilədək kifayət qədər ətraflı göz önünə gətirilir. Məsələyə bu kontekstdən yanaєanda, zənnimizcə, tədqiqat predmetimiz olan Sumqayıt teatrının yaradıcılıq yolu əhəmiyyətli elmi-nəzəri problem kimi yetərincə araşdırılmamış, diqqətdən kənarda qalmışdır.

Tədqiqatın zaman hüdudları. Sözsüz ki, Sumqayıt teatrının tarixi ayrıca bir tədqiqat mövzusu kimi çox zəngindir. Məhz buna görə də tədqiqat materialında yalnız teatrın yarandığı gündən 2006-cı iləqədərki tarixinin əhatəli єəkildə tədqiqinə cəhd göstərilmiєdir.

Mцvzunun iєlənmə dərəcəsi. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan sənətşünaslığı Sumqayıt teatrına aid az sayda tədqiqat iєlərinə malikdir. Həmin iєlər sırasında görkəmli alim-teatrєьnas, sənətşünaslıq doktoru, professor İlham Rəhimlinin «H.Ərəblinski adına Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram teatrı»[1] və «Qırx ilin sənət naxışları»[2] iki böyük monoqrafiyasını qeyd etmək olar. Tədqiqatçı adlarını çəkdiyimiz əsərlərində Sumqayıt teatrının yaradıcılıq yolunu analitik təhlil süzgəcindən keзirmiє və maraqlı monoqrafiya yazmışdır.

Qiymətli fikirlərlə dolu olan bu əsərlər milli teatrşünaslığımız tarixində, əlbəttə ki, yeni sözdür və Sumqayıt teatrı barəsində ilk mükəmməl tədqiqatdır. Öz analitik gücü, müqayisəli polifoniyası ilə bu monoqrafiya Azərbaycan teatrşünaslığının uğurudur. Bu əsərlərdə müəllif Sumqayıt teatrının yaranmasına, inkişafına müxtəlif rakursdan yanaşır.

Bütün bunlarla yanaşı, biz bir məqamı da qeyd etməliyik ki, Sumqayıt teatrında hazırlanan tamaşalar öz dövründə bir qayda olaraq Respublika mətbuatında geniş işıqlandırılırdı. Öz dövrünün ən tanınmış ziyalıları mütəmadi єəkildə Sumqayıt teatrının səhnəsində göstərilmiє tamaєalara mьnasibət bildiriblər. Ən vacibi isə budur ki, məqalə və

---

1 Rəhimli İ.Ə. Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrı. – B.: Qapp-poliqraf, 2002. – 128 s.
2 Rəhimli İ.Ə. Qırx ilin sənət naxışları. – B.: Aspoliqraf, - 2008. – 2005 s.

resenziyalar[3] həm doğma dilimizdə, həm də rus dilində yazılırdı. Şübhəsiz ki, bu siyahıda görkəmli teatrşünasların yazdıqları məqalələrin çəkisi xüsusidir. Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor İnqilab Kərimov[4], İlham Rəhimli,[5] Məryəm Əlizadə,[6] İsrafil İsrafilov[7] və başqaları bu və ya digər tamaєa ilə bağlı məqalələrdə Sumqayıt teatrının yaradıcılıq yolunun peşəkar təhlilinə diqqət yetirmiєlər.

Təqdim olunan dissertasiyada mövcud araşdırmalara istinad olmaqla yanaşı, teatrın repertuarında olan tamaşaların obrazlarının səhnə həyatını yaşayan aktyor və aktrisaların, bu tamaşalara quruluş verən rejissorların fikirlərinə də önəm verilmiє, həmçinin, yaradıcılığının müəyyən dövrləri Sumqayıt teatrı ilə bağlı sənətkarların söhbətlərindən, eləcə də, arxiv materiallarından, elan, afişa və s. kimi məlumat xarakterli sənədlər gözdən keзirilmiєdir. Ona gцrə ki, bu materiallar bəzi məqamları dəqiq qiymətləndirməyə, düzgün fikir yürütməyə daha mьnbit єərait yaradır. Bundan əlavə tədqiqatda müəllif

---

[3] Aleksidze D. «Bьtьn єərq bilsin» // Kommunist. – 1982. – 28 mart; Aєurov F. «Sən nə üçün yaşayırsan» //Azərbaycan gəncləri. – 1975. - 4 fevral; Babayev Etibar. Ailə tribunalı //Ədəbiyyat və incəsənət. – 1972. - 28 may; Bakılılar deyirlər: təbrik edirik, alqışlayırıq! //Sosialist Sumqayıtı. – 1970. - 11 iyul; Cəfərov Faiq. «Adamın adamı» //Sosialist Sumqayıtı. – 1976. - 7 dekabr.; Ələsgərov Əsgər. Eєqi ьmman ana qəlbi //Kommunist. - 1971. - 22 dekabr; Əlibəyov Gəray. «Bəxt üzüyü» //Sosialist Sumqayıtı. - 1986. - 23 oktyabr; Əlizadə M.Ə. Gözəlliyin tərənnümü // Bakı. - 1983. - 1 fevral; Gündüz. «Yadındamı?» // Ədəbiyyat və incəsənət. - 1970. - 14 fevral; Qafarzadə A. Єən tamaєa. // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1972. - 6 may; Qasımlı İ. «Uşağa bir üç yazın» // Azərbaycan müəllimi. – 1990. - 11 may; Qasımov İ. "Afət" və məhəbbət // Sosialist Sumqayıtı. – 1982. – 15 iyul; Qasımov İ. Arşın mal alan // Sumqayıt. – 1992. – 30 aprel; Qasımov İ. «Komsomol poeması» // Sosialist Sumqayıtı. – 1976. - 1 iyun; Mirzəyev Mikayıl. Fəhlə qüruru // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1977. - 10 dekabr; Sabiroğlu N. Uğurlarımız, qayğılarımız // Mədəniyyət. – 2002. – 21 dekabr; Єamilzadə F. Xoş tanışlıq // Bakı. - 1970. - 10 may;

[4] Kərimov İ.S. Azərbaycan peєəkar teatrının tarixi və inkiєaf mərhələləri. – B.: Maarif, 2002. – 576 s.

[5] Rəhimli İ.Ə. «İtirilmiş» aktyorun rejissor ömrü // Xalq. – 2000. - 1 iyul; Rəhimli İ.Ə. Müasirlik sorağı ilə // Kommunist. – 1973. - 3 iyun

[6] Əlizadə M.Ə. Gözəlliyin tərənnümü // Bakı. - 1983. - 1 fevral

[7] İsrafilov İ.R. Azərbaycan milli rejissor sənətinin poetikası. – B.: Elm, 2001, - 312 s.

rus və dünya teatr mütəxəssislərinin, teatrşünaslarının əsərlərindən[8] istifadə etmiєdir.

«Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaradıcılıq yolu (1968-2006)» mövzusunda doktorluq dissertasiyasını yazmaq üçün yuxarıda sadalanan tədqiqat iєləri və publisistik məqalələrdən istifadə edərək 1968-ci ildə təməli qoyulmuє və bu günə qədər keçdiyi çətin və єərəfli yola nəzər salmaq, bu teatrın layiqli ifaçılarına yeni bir tədqiqat iєi həsr etmək, onların ifa etdiyi obrazların etik və estetik cəhətdən səhnə təfsirində tapdığı təcəssümü əyaniləєdirməyə çalışmışıq. Çalışmışıq ki, Sumqayıt teatrını və bu teatrın yaradıcılıq yolunu, aktyor və rejissorları haqqında bitkin bir mənzərə yaradaq. Bu məqsədlə elmi və publisistik mənbələrdən əhatəli surətdə istifadə etmiєik. Bu da tədqiq etdiyimiz mövzunun daha əhatəli və dialektik olmasına imkan vermiş, elmi dəyərini təmin etmiєdir.

Tədqiqatın predmeti və obyekti. Tədqiqatın obyektini bütövlükdə Sumqayıt Musiqili Dram Teatrı təşkil edir. Sumqayıt teatrının yaranma və inkiєaf yolunu, 40 ilə yaxın tarixini izləmək yaradıcılıq yolunun elmi-tarixi müstəvidə tədqiqi zəminində mümkün ola bilər. Bu baxımdan, Sumqayıt teatrının tarixi özünə qarşı həssaslıq, ciddi elmi münasibət tələb edir.

Tədqiqatın predmeti isə teatrda fəaliyyət göstərən rejissorlar, aktyorlar, rəssam və bəstəkarlar, eləcə də, onların iştirakı ilə səhnəyə qoyulmuş tamaşalardır. Tədqiqat iєində mövzuya dair bütün əldə

---

[8] Əfəndiyev T.İ. Azərbaycan dramaturgiyasında metodlar. – B.: Elm, 2002. – 512 s.; Ələkbərli Ə.Ə. Dramaturgiyada sənətkarlıq axtarışları: bədii єərtilik. – B.: Ağrıdağ, 1997. – 114 s.; Rəhimli İ.Ə. Azərbaycan teatr tarixi. – B.: Çaşıoğlu, 2005. – 861s.; Rəhimli İ.Ə. Dramaturgiya və teatr. – B.: Gənclik, 1982. – 187 s.; Talıbzadə A.A. Azərbaycan teatr tarixinin konseptual variantı // Azərbaycan. – 2002. - № 9. – s.162-172; Vəliyev Ə.M. Azərbaycan milli teatr prosesinin çağdaş təєkilatlanma problemləri. – B.: Elm, 2003. – 194 s.; Бертольд Б.Ф. О театре / Пер. с нем., сост. И предисл. Е.Г.Эткинда. М.: Искусство, 1960. – 363 с.; Горчаков Н.М. Режиссорски уроки Станиславского. М.: Искусство, 1951 – 567 с.; Джафаров Дж.Х. Искусство режиссера: о творческом пути Мехти Мамедова. - Б.: Аз.ТО, 1969. - 136 с., 16 л. ил.; Иезуитов А.Т. Классика и современность // Театр. - 1980. - № 3. - с. 3-13; Изволина С.А. Театр и философия. М.: Знание, 1988. - 63 с.; Ланской В. Режиссор за все в ответе // Театр. – 1971. - № 3. - 51 с.; Немирович Данченко В.И.Театральное наследие. Т.1 – М.: 1957. – 184 с.

olunan mənbə və qaynaqlar araşdırılır. Tədqiqat predmeti olan tamaşaların bədii-estetik xüsusiyyətləri, dramaturq və rejissorun ali məqsədi, aktyorların sənətkarlıq xüsusiyyətləri təhlil edilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya iєinin elmi məqsədi Azərbaycan teatr məkanında özünəməxsus yaradıcılıq üslubu ilə seçilən Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının tarixi-inkişaf yoluna diqqət yetirmək, inkiєaf mərhələlərinin müfəssəl elmi təhlilini vermək, onun milli teatrımızda mövqeyini və istiqamətini öyrənib tam mənzərəsini yaratmaqdır.

Bu gün ayrı-ayrı teatrların yaradıcılıq yolunun, eləcə də, teatrda tamaєaya qoyulan əsərlərin teatrşünaslıq aspektindən dərin tənqidi-elmi təhlilini aparmaq günümüzün reallığına çevrilmişdir. Belə ki, yazılı dramaturji materiallar daima kitab səhifələrində yaєasa da, bu əsərlərdəki ayrı-ayrı obrazları səhnədə canlandıran aktyorlarımızın, tamaşalara quruluş verən rejissorlarımızın yaradıcılıq irsini yalnız teatrşünas tədqiqatlarının əsasında mənəvi sərvətə çevirmək olar. Bu baxımdan Sumqayıt teatrının yaradıcılıq yolunu tədqiq etməklə həm Azərbaycan teatr tarixini zənginləєdirmək məqsədi gьdьlmьє, həm də əsası XX əsrin 60-cı illərində qoyulmuş teatrın 40 ilə yaxın tarixində baє verən yenilikləri diqqətə çatdırmaq olmuşdur.

Məqsədimizə ardıcıl və dialektik keyfiyyətdə nail olmaq üçün teatrın repertuarında olan bir sıra tamaşaların qısa şərhini verməklə yanaşı, bu tamaşalar haqqında yazılmış bir çox mənbələrə istinad etmiє, fikrimizi əsaslandırmağa çalışmışıq.

Tədqiqatçının bu dissertasiyada qarşısına qoyduğu məqsədlərdən biri də XX əsrdə Azərbaycan teatrının inkişafında məsuliyyət daşıyan bir teatrın milli mədəniyyətimizdəki yerini, mövqeyini, xidmətlərini dəqiq müəyyənləєdirib qiymətləndirməkdir.

Tədqiqatın digər bir məqsədi isə Sumqayıt teatrının müasir Azərbaycan teatr prosesinə təsir dərəcəsini aşkarlamaqdır. Bununla əlaqədar dissertant aşağıdakı elmi vəzifələri icra etməli olmuєdur:

1) Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının bir sənət ocağı kimi Azərbaycan teatr məkanında tutduğu yerin tam mənzərəsini yaratmaq, təєəkkül və inkiєaf mərhələlərini aydınlaşdırıb onları bir sistem şəklində göstərmək;
2) Sumqayıt teatrında tamaşaya qoyulmuş və milli teatr prosesində xüsusi mövqe qazanmış tamaşaların bədii-sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin təhlil etmək;

3) Teatr kollektivinin janr, forma və üslub axtarışlarını, oyun-ifa prinsiplərinin əsas estetik səciyyələrini müəyyənləєdirmək;
4) Ümumi rejissura qaynaqlarından bəhrələnən milli rejissor sənəti üslubunun təєəkkülü və inkiєaf mərhələlərinə nəzər salmaq;
5) Rejissor və dramaturqun birgə yaradıcılıq fəaliyyətlərinin dramaturgiyanın və teatr sənətinin inkişafında, rejissor üslubunun müəyyənləєdirilməsində rolunu, dramaturji materialın janr əlvanlığının rejissor və aktyor yaradıcılığına təsirini öyrənmək;
6) K.Stanislavski, V.Nemiroviç-Dançenko, Q.Tovstonoqov, M.Məmmədov kimi bir sıra dünya və Azərbaycan sənətkarlarının teatr sənətinə, tamaєaya, dram əsərlərinə verdikləri yüksək qiymət və əhəmiyyətini nəzəri və praktiki faktlara əsaslanaraq aєkarlanmaq;
7) Tamaşaların hazırlanması prosesinin izahı, aktyor oyunu, tamaşanın bədii tərtibatı, musiqisi və s. komponentlərlə birgə əsas amil kimi rejissor yaradıcılığı və onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin vacib müddəalarını təhlilə çəkmək;
8) 1968-2006-cı illərdə tərcümə olunmuє və tamaєaya qoyulmuє xarici dramaturgiya nьmunələrini öyrənmək, onları məna-məzmun parametrlərinə, mövzu və problematikasına görə sistemləєdirərək, definissiya etmək;
9) Sumqayıt teatrının səhnəsində tamaєaya qoyulmuє istər rus, istərsə də dünya dramaturgiyasının görkəmli simalarının əsərlərinin bütövlükdə milli teatr mədəniyyətimizin inkişafında, eləcə də ayrı-ayrı rejissor və aktyor nəslinin yetiєməsindəki rolunu təhlilə çəkmək;
10) Dünya və milli səhnəqrafiya sənətinin poetik göstəricilərini araşdıraraq, bədii tərtibat sənətinin təєəkkülü və inkiєaf mərhələlərini öyrənmək;
11) Rejissor və rəssamın birgə yaradıcılıq fəaliyyətlərinin səhnəqrafiya sənətinin inkişafındakı rolu araşdıraraq, rəssamın tamaşaya verdiyi bədii tərtibatın janr əlvanlığının rejissor və aktyor yaradıcılığına təsirini təhlilə cəlb etmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan teatrşünaslıq elminin tarixində «Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaradıcılıq yolu

(1968-2006)» adlı bir mövzu indiyənədək elmi-nəzəri müstəvidə peєəkar bir ustalıqla araşdırılmamış, tədqiq edilməmiєdir.

Dissertasiyada ilk dəfədir ki, Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaradıcılıq yolu, üslub və janr axtarışları, səhnəqrafiyada forma axtarışları, fərdi aktyor üslublarının formalaşmasında forma və janr əlvanlığının əhəmiyyəti, teatrın inkişafında tərcümə əsərlərinin yeri və rolu, rejissurada müasirlik prinsipləri və s. məsələlər geniє, hərtərəfli, sistemli və dəqiq єəkildə tədqiq və єərh edilmiєdir.

Dissertasiyada konkret bir teatrın – Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının keçdiyi yaradıcılıq yolu işıqlandırılsa da, müəllif eyni zamanda ümumən Azərbaycan teatrının tarixinə nəzər yetirmiş, teatrın məqsəd və vəzifələrini, funksiyalarını, problemlərini izah etməyə çalışmışdır.

Tədqiqat işi Sumqayıt teatrının repertuarı, tamaşalarının ideya-bədii, estetik xüsusiyyətləri, rejissor yozumları, aktyorların yaradıcılıq axtarışları barədə geniє, ətraflı təsəvvür yaradır, teatrın inkişaf yollarını, tamaşaçı ilə qarşılıqlı münasibətlərini aydınlaşdırır.

Mövzunun yeniliyi həm də onunla єərtlənir ki, Sumqayıt teatrının yaradıcılıq yolu ayrı-ayrı rejissor, aktyor, rəssam və bəstəkarların da yaradıcılığında nəzərdən keзirilir. Dьєьnьrьk ki, məsələyə bu prizmadan yanaşanda Sumqayıt teatrına verilən önəm göz önünə gətirilir və onun kontekstində seçilən mövzunun yeniliyi və orijinallığı bir daha nəzərə çarpır.

Göründüyü kimi, tədqiqat predmetimiz olan «Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaradıcılıq yolu (1968-2006)» mövzusu özünün gündəmə gətirdiyi nəzəri problemlər baxımından tam orijinal və yenidir.

Tədqiqatın nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya Sumqayıt teatrının yaradıcılıq yolunu ilk dəfə kompleks halında öyrənən tədqiqat kimi həm elmi-nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Єьbhəsiz ki, Sumqayıt teatrının yaradıcılıq yolunda 1968-2005-ci illər mьhьm yer tutmuє, цz zənginliyi, çoxcəhətliliyi, mahiyyəti və əhəmiyyəti ilə nəzəri cəlb etmiєdir. Bu cəhətə də diqqət yetirək ki, teatr sənətimizin mübarizələrlə dolu yaradıcılıq səhifələrini dəqiq öyrənmədən, onun bugünkü yaradıcılıq səyini, əhəmiyyətini yaxşı dərk etmək olmaz. Bütün bunlarla yanaşı, təbii ki, dissertant qarşıya qoyduğu məsələləri müasir teatrşünaslıq elminin tələblərinə uyğun şəkildə tədqiq və təhlil etməyə çalışmışdır. Odur ki, bu işin elmi-nəzəri

və təcrübi əhəmiyyət kəsb etməsi gərək ki, єьbhə oyatmasın.

Araşdırmanın nəzəri-praktiki əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, tədqiqatın yekun və nəticələrindən Azərbaycan teatr tarixinin tədrisi, habelə teatr tənqidi üzrə seminar dərsləri zamanı istifadə edilə bilər.

Bu dissertasiya həmçinin, mühazirə və seminarların hazırlanmasında yardımçı metodik göstərici funksiyasını yerinə yetirməyə də qabildir. Biz єьbhə etmirik ki, tədqiqat əsəri bir çox tarixi və nəzəri aspektlərin işıqlandırılması baxımından da gələcək doktorantların köməyinə çatmaq iqtidarındadır. Bizim fikrimizcə, araşdırmanın ən başlıca dəyərlərindən biri də budur ki, Azərbaycan teatrşünaslıq elminin üfüqlərinin geniєlənməsinə və tədqiqat metodologiyalarının zənginləєməsinə təsir göstərəcək. Digər tərəfdən isə bu elmi araşdırma gənc sənətçiləri yeni teatr axtarışlarına həvəsləndirib onlara son dərəcə gərəkli bilgi və informasiyalar ötürmək qüvvəsinə malikdir.

Tədqiqat iєində ortaya atılan ideyalar, tədqiq edilən məsələlər teatr mədəniyyətində geniş diskussiyaların aparılmasından ötrü imkanlar açır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Müəllif dissertasiya üçün sənəd və materialları toplayarkən, araşdırma üzərində çalışarkən, əlbəttə ki, hər єeydən öncə tarixilik prinsipinə ьstьnlьk vermiє, teatr sənəti haqqında tarixi və nəzəri fikirləri əsas gцtьrmьєdьr.

Odur ki, tədqiqatda tarixi-tipoloji təhlilə üstünlük verilir. Digər tərəfdən isə tarixi-tipoloji təhlilə yanaşı, sosial-kultroloji analiz də dissertasiyanın metodoloji özülü kimi götürülür. Tədqiqat iєi ьзьn bu son dərəcə mühümdür.

Tədqiqatçı bu elmi işində sənətşünaslığın təsviri metodundan da qədərincə yararlanır. Tədqiqat zamanı problemlə bağlı görkəmli teatr xadimlərinin, teatr nəzəriyyəçilərinin fikirlərindən istifadə olunmuєdur. Təbii ki, nəzərdə tutulan dövr ərzində (1968-2006) Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaradıcılıq fəaliyyəti barədə yazılan nəzəri məqalələrdən də mənfəətlənilmiєdir.

Dissertasiyada qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq və onun istiqamətinin müəyyənləєdirilməsi müqayisəli təhlil, tarixi metod əsasında aparılmışdır. K.S.Stanislavski, N.Dançenko, C.Cəfərov, M.Məmmədov, İ.Rəhimli və baєqa bu kimi єəxsiyyətlərin əsərləri tədqiqatı istiqamətləndirmiєdir.

Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının yaradıcılıq yolunun ədəbi, elmi, tarixi qaynaqlarının araşdırılmasını ehtiva edən dissertasiyada teatrşünaslığın tədqiqat metodları nəzərə alınmış, tipoloji, müqayisəli təhlil metodu, ədəbi əlaqələr prinsipi əsas gцtьrьlmьєdьr.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Bu tədqiqat iєi Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Teatrşünaslıq kafedrasının iclaslarında müzakirə olunmuє və müdafiəyə təqdim olunmuşdur. Dissertantın tədqiqat iєi ilə bağlı məqalə və tezisləri doktorant və dissertantların, gənc mütəxəssis və alimlərin elmi konfranslarına çıxarılmış, həmin konfransların külliyyatlarında özünə yer tapmışdır. Dissertasiyadan götürülmüş ayrı-ayrı parçalar Respublikanın və Rusiyanın müxtəlif jurnallarında məqalə єəklində dərc edilmiєdir.

Tədqiqat iєinin strukturu. Dissertasiya giriє, 3 fəsil, 6 yarımfəsil, nəticə və istifadə olunmuє ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASİYANIN QISA MƏZMUNU

Tədqiqat iєinin **Giriє**ində mövzunun Azərbaycan humanitar elmi tarixində mənimsənilmə, təhlil olunma və öyrənilmə mənzərəsi panoramlaşdırılır, mövzunun tarixi və elmi aspektlərinin tədqiqi ilə bağlı rus və Azərbaycan dillərində mövcud nəzəri ədəbiyyata geniє masєtabda diqqət yetirilir. Eyni zamanda, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri aydınlaşdırılır, mövzuya metodoloji yanaşma yönü konkret olaraq müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi, orijinallığı, praktiki əhəmiyyəti araşdırılır, dissertasiyanın aprobasiyasından və strukturundan söz açılır.

Tədqiqatın **"Mьasir teatr estetik dьєьncəsi və Sumqayıt teatrı"** adlanan **birinci fəsli**nin **"Rejissor yaradıcılığında üslub və janr axtarışları"** sərlövhəsi altında təqdim olunmuє **birinci yarımfəsli**ndə teatrın ilk baş rejissoru Nəsir Sadıqzadədən baєlayaraq mьasir dцvrə kimi burada fəaliyyət göstərmiş, teatrın repertuarının zənginləєməsində müəyyən rolu olmuş Arif Ağayev, Ağakişi Kazımov, Vaqif Şərifov, Mərahim Fərzəlibəyov, Oruc Qurbanov, Vaqif Ağayev, Yusif Əkbərov, Ağalar Mehdiyev, Firudin Məhərrəmov kimi rejissorların yaradıcılıqları tədqiqat obyektinə çevrilmiєdir. Məhz bu

yarımfəsildə adları sadalanan, hər biri özünəməxsus dəst-xətti, fərqli yaradıcılıq cəhəti, üslubu ilə seçilən rejissorların yaradıcılıqları ilə bağlı mühüm hesab olunan məsələlər araşdırılmış, onların fərdi üslubları konkret tamaєalar zəminində nəzəri təhlillə müəyyən edilmiєdir. Burada əsas diqqət peєəkar rejissorluğun təhlilinə, rejissor və aktyor münasibətlərinə, dramaturji materialın rejissor təxəyyülündəki transformasiyasına, yozum prinsiplərinin tədqiqinə yönəldilmiєdir.

Adətən, teatrı üç əsas amildən – aktyor, dramaturq və tamaşaçıdan ibarət saymışlar. Lakin XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərindən etibarən rejissorluğun müstəqil sənət növü kimi konseptuallaşması prosesi rejissor şəxsiyyətini teatr sənətinin əsas yaradıcı simasına çevirdi. Belə ki, "məhz həmin dövrdə rejissorluq addım-addım mövqeyini möhkəmlədir, konseptuallaşır, praktik teatrın əsas simasına çevrilirdi. Nəinki dramaturqun, hətta aktyorun belə mövqeyini sıxışdırmağa başlayırdı".[9] Təsadüfi deyil ki, XX əsr rejissor sənəti əsri kimi qiymətləndirilmiєdi. Dцvrьmьzdə də rejissorun müasir teatr prosesində mövqeyi günü-gündən artmaqdadır. Neçə illərdir bu peєənin elmi-nəzəri əsasları ətraflı araşdırılır.

Teatrda mürəkkəb ideya axtarışı, mövzu genişliyi və teatr estetikasının bütün mahiyyətinin dəyiєmə missiyası məhz bu gün rejissorun öhdəsinə dьєьr. "O, (rejissor–M.V.) aktyor sənətini, tamaşaçını, müəllifi və teatrın bütün komponentlərini poetik bir ideya ətrafında cəmləşdirir, fokusa salıb prizmadan keçirir".[10]

Rejissor sənətinin tarixinə, inkiєaf dцvrlərinə, onun teatr sənətində əhəmiyyətinə öz münasibətini bildirən Mehdi Məmmədov V.Nemiroviç–Dançenkoya istinad edərək qeyd edir ki, «rejissor tamaşanın təşkilatçısı, aktyorun güzgüsü və pyesin єərh edənidir».[11] Təşkilatçılıq qabiliyyətli rejissor kollektivi teatr sənətinin vahid prinsipləri əsasında birləєdirməyi, yeni üslub və formalar axtarmağı, yaradıcı kollektivlə – aktyorlarla fərdi məşğul olmağı və onların inkişafı üçün yorulmadan çalışmağı bacarmalıdır.

---

[9] İsrafilov İ.R. Dьєьncələrim: azərb. və rus dillərində. – B.: Mars-Print, 2000. – 154 s. səh.5

[10] Товстоногов Г.А. Зеркало сцены: о профессии режиссера / Сост. Ю.С.Рыбаков; предисл. К.Н.Рудницкого. - Л.: Искусство, 1980. - 303 с., 5 л. ил. səh. 81

[11] Məmmədov M.Ə. Rejissor sənəti. – B.: Maarif, 1971, s.6.

Azərbaycan peєəkar teatrının tarixində rejissor sənətinin yaranması və ilkin inkiєaf mərhələsi bilavasitə Əbdülrəhim bəy Haqverdiyev, Hüseyin Ərəblinski, Abbas Mirzə Єərifzadə, Hüseyqulu Sarabski, Cahangir Zeynalov, Sidqi Ruhulla, Yunis Nuri, Böyükxan Naxçıvanski, Mirzəli Abbasov, İbrahim İsfahanlı və başqalarının fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Milli peşəkar rejissor sənətinin formalaşması isə Yusif Yulduz, Aleksandr Tuqanov, Ədil İsgəndərov, Əliheydər Ələkbərov, Mehdi Məmmədov, Ələsgər Єərifov, Tofiq Kazımov, Məhərrəm Haşımov, Zəfər Nemətov, Miribrahim Həmzəyev, Soltan Dadaşov, İsmayıl Hidayətzadə, Həsən Əliyev, Həsən Ağayev, Ağali Dadaşov, Səftər Turabov, Hüseyn Sultanov, Yusif Bağırov və digər bu kimi peєəkar rejissorların yaradıcılıq fəaliyyəti ilə sıx bağlı olmuş, məhz onların timsalında rejissor şəxsiyyəti teatrın həyatında aparıcı simaya çevrilmişdir.

Bildiyimiz kimi, Akademik Milli Dram Teatrı, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor İlham Rəhimlinin təbirincə desək, "səhnə sənətimizin flaqmanı kimi Azərbaycanda aparıcı rejissor üslub və formalarının parlaq sınaq meydanı olub".[12] Lakin bu da həqiqətdir ki, tək bir teatr heç zaman milli teatr mədəniyyəti haqqında tam təsəvvür yarada bilməz. Milli teatr mədəniyyəti səhnə sənətinin kompleks sistemindən yaranır. Yalnız teatr sistemindən yaranan milli teatr mədəniyyəti xalqın ümumi inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu baxımdan mütərəqqi bünövrəyə, zəngin ənənəyə malik Azərbaycan Milli Teatrının ümumi mənzərəsində Sumqayıt teatrının, burada fəaliyyət göstərən aktyor və rejissorların öz yeri və mцvqeyi olmuєdur.

Sözügedən fəslin **"Aktyor yaradıcılığında oyun-ifa prinsiplərinin əsas estetik səciyyələri" adlı ikinci yarımfəsli**ndə mövzunu daha dərindən araşdırmaq məqsədilə aktyor yaradıcılığında oyun-ifa prinsiplərinin əsas estetik səciyyələrini açmağa, çözməyə cəhd etmiєik.

Teatrın əsas spesifik xüsusiyyəti – onun sintetik təbiəti teatr sənətində kollektivçilik xüsusiyyəti ilə sıx bağlıdır. Teatr bir-biri ilə

---

[12] Rəhimli İ.Ə. Azərbaycan teatrının estetik prinsipləri: Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin tələbələri üçün dərslik. – B.: Çaşıoğlu, 2004, s.231.

qarşılıqlı əlaqədə olan bir çox sənətlərin sintezindən ibarətdir. Bunlara ədəbiyyat, rəssamlıq, memarlıq, musiqi, vokal sənəti, rəqqaslıq və sair aiddir. Lakin bunların içərisində elə bir sənət var ki, o yalnız teatra məxsusdur. Bu, aktyor sənətidir. Aktyor teatrdan, teatr isə aktyordan ayrılmazdır. Buna görə də deyə bilərik ki, aktyor teatrın özünəməxsusluğunu təmsil edəndir.

Teatrda sənətlərin sintezi – onların tamaşada üzvi birləєməsi yalnız o zaman mümkün olur ki, bu sənətlərin hər biri teatra aid müəyyən vəzifəni yerinə yetirmiє olsun. Həmin vəzifəni yerinə yetirən hər hansı incəsənət əsəri onun üçün yeni olan teatr keyfiyyəti əldə edir. Çünki teatr rəssamlığı sadəcə rəssamlığın, teatr musiqisi də sadəcə musiqinin eyni deyildir. Yalnız aktyor sənəti öz təbiəti etibarilə teatra məxsusdur. Bu xüsusda yerinə düєərdi ki, biz böyük rus rejissoru Vladimir Nemiroviç-Dançenkonun teatrda aktyorların rolu ilə bağlı söylədiyi fikirləri müfəssəl єəkildə diqqətinizə çatdıraq: "… gözəl bir teatr binası tikmək olar, yaxşı bir bina. Əla işıqlandırmaq və qızdırmaq da olar həmin binanı. … Ancaq yenə də teatr olmayacaq… Nəticədə ancaq bina və bir də yaxşı xidmət olacaqdır. Ancaq elə ki, meydançaya üç aktyor çıxır, yerə balaca bir kilim atıb başlayırlar oynamağa, bax, teatr budur! Teatr tamaşasının mahiyyəti də bundan ibarətdir".[13]

Bu yarımfəsildə bir daha təsdiq olunur ki, dramaturqun və rejissorun fikirlərini tamaşaçıya çatdıran aktyordur. O, bu fikirləri öz yaradıcılıq süzgəcindən keçirir və tamaşaçıya çatdırır. Bundan əlavə, aktyor öz fikir və niyyətləri, həyat və sənət baxışları ilə ona tapşırılan obrazı tamamlayır, onlara həyat və nəfəs verib səhnəyə çıxarır. Daha yığcam ifadə etsək «səhnədə mövcud olan hər єeyə teatr həyatını aktyor verir».

Məlum həqiqətdir ki, Sumqayıt teatrı istedadlı aktyorlar teatrı olmuşdur. Müxtəlif, fərdi, orijinal istedadlardan toplu ansamblı sənət ocağına həmiєə zinət vermiє, ən çətin yaradıcılıq sınaqlarından çıxarmışdı. Teatrda uzun illərdən bəri çalışan, həyatını bu kollektivlə bağlayan, sənətinə aşiq olan bacarıqlı aktyorlar az deyil. Onların sırasında Valeh Kərimov, Vaqif Əliyev, Svetlana Həkimova, Məzahir Süleymanov, Növrəstə Haşımova, Vaqif Rəsulov, Məmməd Ələkbərov,

---

[13] Немирович Данченко В.И.Театральное наследие. Т.1 – М.: 1957, с.184

Sidiqə Heydərova, Zahid Qurbanov, Ulduzə Nəsirova, Yasəmən Məmmədova, Fəranə Musayeva, Vidadi Məmmədov, Firəngiz Babayeva, İzaməddin Bağırov, İlahə Səfərova, Sədaqət Nuriyeva, Əsmər Qurbanova, Gülnarə Qədirova, Rauf Ağakişiyev, Yalçın Səlimov, Akif Mirzəyev, Ceyhun Məhərrəmov, Oqtay Mehdiyev, Samir Bayramov, Əflatun Quliyev və b. kimi aktyorları göstərmək olar. Bu aktyorların hamısının fitri istedadı və hər birinin özünəməxsus fərdi aktyorluq siması var.

Sumqayıt teatrının tarixində böyük xidmətləri olmuş bu aktyorların fərdi yaradıcılıqlarını, onların sənətkarlıq xüsusiyyətlərini araşdırmağa bu gün həmiєəkindən daha çox ehtiyac duyulur.

Təbii ki, mövzu ilə bağlı rus və Avropa tənqidçilərinin, dünya teatrşünaslığının təcrübəsi bizə zəngin örnəklər verir. Dissertasiyanın **birinci fəsl**inin **“Aktyor yaradıcılığında oyun-ifa prinsiplərinin əsas estetik səciyyələri”** adlandırılmış **ikinci yarımfəsli**ndə qaldırılan problemlərin aktuallığını şərtləndirən əsas amil isə budur ki, burada məsələlər konkret olaraq Sumqayıt teatrının təcrübəsi nümunəsində öyrənilir. Bu vaxtadək Azərbaycan teatrşünaslığında aktyor yaradıcılığında oyun - ifa prinsiplərinin əsas estetik səciyyələri (konkret olaraq Sumqayıt teatrında fəaliyyət göstərən aktyorların yaradıcılıqları kontekstində) sistemli єəkildə tədqiq edilməmiєdir.

Dissertasiyanın **ikinci fəsli “Sumqayıt teatrında tərcümə əsərlərinin səhnə təcəssümü”** adlanır. Sözügedən fəslin preampulasında milli teatrın inkişafında tərcümə əsərlərinin əhəmiyyəti mцvzusuna toxunulmuєdur. Məlumdur ki, dünya dramaturgiya nümunələri Azərbaycan səhnəsinə hələ XIX əsrin sonlarından yol tapmış və müxtəlif illərdə ayrı-ayrı rejissorlar tərəfindən dəfələrlə tamaєaya qoyulmuєdur. Təєəkkülünün ilk dövrlərində, əsasən, rus dilində зap olunmuє vodevilləri təbdil edib oynamağa üstünlük verən milli teatrımız XIX əsrin sonlarında artıq görkəmli dünya klassiklərinin əsərlərini (Uilyam Єekspirin «Otello» faciəsini, Lev Tolstoyun «Əvvəlinci єərabçı» məzhəkəsini, Nikolay Qoqolun «Müfəttiş» komediyasını və s.) tərcümə edərək tamaşaya qoymağa cəhd göstərmiєdir. Təbii ki, bu cəhdlərin sayı zaman-zaman artmış və teatrlarımızın repertuarı dünya dramaturgiyası nümunələri ilə zənginləєmiєdir.

Azərbaycan teatrlarında dünya dramaturqlarının, xüsusilə də, rus ədiblərinin əsərlərinin tamaşaya qoyulması ayrı-ayrı aktyorların və

rejissorların potensial yaradıcılıq imkanlarının üzə çıxmasında böyük rol oynamışdır. Dünya dramaturgiyasından tərcümələr bütövlükdə tərcümə sənətinə, eləcə də, dramaturgiyamızın janr, üslub və qəhrəman axtarışlarına müsbət təsir göstərmiєdir.

Yarandığı gündən milli zəmində köklənən, Mirzə Fətəli Axundzadə pyesi ilə pərvəriє tapan və цзьньн inkiєaf mərhələsini milli və tərcümə əsərləri ilə davam etdirən Sumqayıt teatrı maraqlı yaradıcılıq yolu keçmişdir. Teatr qırx ilə yaxın yaradıcılıq dövrü ərzində təkcə milli dramaturgiya ilə kifayətlənməmiє, rus və Avropa dramaturgiyasına da müraciət etmiєdir. Uilyam Єekspirin, Jan Batist Molyerin, Mixail Lermontovun, Nikolay Qoqolun, Gennadi Bokarevin, Зingiz Aytmatovun, Nazim Hikmətin, Rəєad Nuri Gьntəkinin, Aleksandr İvaşenkonun, Georgi Xuqayevin, Alber Kamyunun və digər dünya dramaturqlarının pyesləri müxtəlif illərdə ayrı-ayrı rejissorlar tərəfindən Sumqayıt teatrında səhnə həllini tapmışdır.

Söz tərcümədən dьєmьєkən qeyd etməliyik ki, ədəbiyyatlar arasında mənəvi körpü rolu oynayan tərcümə həmiєə ədəbi əlaqələrin aparıcı forması olmuş, onun inkişafında və zənginləєməsində əsas meyara зevrilmiєdir. Bəєər tarixində bütün əsrlər boyu xalqların biri-birinin mənəvi xəzinəsindən bəhrələnməsi əsasən tərcümə üzərində qurulmuєdur. Meksikalı alim Oktavia Pas tərcüməni “yalnız mənəvi birlikdə əlavə єahid deyil, eləcə də onun zəmanəti kimi qiymətləndirirdi”.[14] Məhz tərcümə sənətinin sayəsində xalqların bədii təfəkkürü formalaşıb zənginləєir, millətlərin mənəvi sərvətləri bir-birilə qaynayıb-qarışaraq bəєəriyyətin mədəni-tarixi təkamülünü təmin edir.

Dünya dramaturgiyası və onun milli teatrlarımızda səhnə təcəssümü problemi Azərbaycan və dünya teatr əlaqələri anlamının qlobal məsələlərindəndir. Bu əlaqələrin tədqiqi isə bütün dövrlər üçün aktualdır. Artıq teatrşünaslıq elmində təsdiq olunmuş bir faktdır ki, Azərbaycan teatr mədəniyyətinin çiçəklənməsində, milli rejissor və aktyorların yetişib formalaşmasında dünya dramaturgiyasının, eləcə də, qabaqcıl əcnəbi səhnə sənətinin faydalı təsiri olmuєdur.

Tədqiqat iєinin ikinci fəslində xarici dramaturgiya nümunələrinin Sumqayıt teatrında səhnə təcəssümünün təcrübələri əsasında,

---

[14] Октавио Пас. Перевод: Перевод – средство взаимного сближения народов. М: Прогресс, 1987. – 640 с. səh.160

mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin tarixi və müasir dövr üçün əhəmiyyəti müəyyənləɛdirilmiɛdir. Burada əsas məqsəd 1968-2006-ci illərdə Sumqayıt teatrının səhnəsində tərcümə əsərləri əsasında hazırlanan tamaşaların: a) milli teatrımızın, eləcə də Sumqayıt teatrının inkişafında rolunu; b) Azərbaycan və dünya mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqə və zənginləɛməsi baxımından əhəmiyyətini aşkara çıxarmaq və müəyyən etmək olmuɛdur.

Problemi daha dərindən araşdırmaq məqsədi ilə haqqında danışdığımız fəsli «Komediya və tragikomediya janrında olan tərcümə əsərlərinin səhnə yozumu» və «Dram janrında olan tərcümə əsərlərinin yozum prinsipləri» adı altında təqdim etdiyimiz yarımfəsillərə ayırmışıq. Bunun üçün arxiv materiallarından və digər mənbələrdən əldə edilmiɛ faktoqrafiyaya bu əsərlər haqqında dövri mətbuatda dərc edilmiş resenziyaları da toplayıb əlavə etməyi məqsədəuyğun bilmişik.

Tədqiqat iɛinin **üçüncü fəsli «Sumqayıt teatrında forma yenilikləri»** adı altında tədqiqat iɛinə daxil edilmiɛ və iki yarımfəsilə bцlьnmьɛdür. Bu fəslin **«Səhnəqrafiya və müasirlik»** kimi sərlövhələnən **birinci yarımfəsli** səhnəqrafiya ilə bağlı elmi-nəzəri mülahizələr və müddəalar üzərində qurulmuşdur. Burada aparılan araşdırmanın məqsədi səhnə tərtibatının teatr sənəti üçün kəsb etdiyi mahiyyəti Sumqayıt teatrının tamaşaları timsalında yetərincə qabarıq bir formada aşkarlamaqdır.

Teatr sənəti haqqında düşünərkən, yaxud danıɛarkən adətən bu sənətin mənəvi-məcazi tərəfləri gözlərimiz önündə canlanır. Bunlar ilk növbədə əsərin məzmunun keyfiyyəti, onun aktuallığı (yəni süjetin müasirliyi və yaxud mövzunun dövrlə səsləɛməsi) və əsərdə dramaturq tərəfindən gizlədilmiş olmasına baxmayaraq, rejissor – aktyor heyətinin açmış olduğu müəllif ideyasıdır. Bunlarla bərabər biz teatr sənətinin mühüm komponenti və bu sənətin bilavasitə maddi tərəfini təmsil edən, əyani xarakter daşıyan bədii səhnə tərtibatı amilini nəzərdən qaçırmamalıyıq.

Belə ki, teatrın məhsulu olan tamaɛa kollektiv əsərdir. O, bir sənətkar tərəfindən yox, yaradıcılıq prosesinin bir çox iştirakçısı tərəfindən yaradılır. Dramaturqun, aktyorun, rejissorun, bəstəkarın, rəssamın, işıqçının, qrimçinin və b. – bunlardan hər birinin yaradıcı prosesinin əməyinin ьmumi iɛdə öz payı vardır. Buna görə də teatr sənətində həqiqi yaradıcı bir nəfər deyil, kollektivdir, yaradıcı ansambldır. Bir sözlə, tamaşanın müəllifi bütün kollektivdir.

Teatrda rəssam çox əhəmiyyətli simadır. Rejissuranın ifadəliliyi bir çox hal və mənalarda teatr rəssamının obrazlı təfəkkürünün səviyyəsindən, gücündən, miqyasından və əhatə dairəsinin virtuallığından asılıdır.

Tamaşanın ilk dəqiqələri rəssama məxsusdur. Belə ki, pərdə açıldıqda tamaşaçı ilk dəfə onun sənəti ilə üzləєir. Hələ hadisələr başlamamış tamaşaçı artıq tərtibatın cazibəsinin təsiri altına düşür. Beləliklə biz görürük ki, dekorasiya əsl mənasında aktyor üçün plastik, tamaşaçı üçün isə obrazlı mühit yaradır.

Tamaşa insanın bütün duyğularına, xüsusilə görmək və eєitmək hisslərinə qida verən bir əsərdir. Tamaşaçının bütün hissləri, onun estetik duyğuları teatrda hərtərəfli surətdə təmin olunur. Estetik təəssürat burada qat-qat güclüdür. Bu təəssüratın güclü və dərin olmasında, aktyor və rejissor işinin cilalanmasında, tamaşanın gözəl baxılmasında səhnə və musiqi tərtibatının rolu böyükdür. Bu mənada, demək olar ki, teatr rəssamlığı sənəti boyalar, cizgilər, səthlər, işıq – kölgə təzadları vasitəsilə tamaşaçını teatr əsərinin məzmununa nüfuz etdirən, səhnə mьhitini baєa dьєməyə kömək göstərən təsviri surətlər sistemidir.

Teatr kollektivi hazırladığı əsər vasitəsi ilə, daha doğrusu, tamaşa ilə tamaşaçıya nə demək istəyir? Bu sualın həlli ilk növbədə əsərin özündən, sonra rejissor yozumundan, daha sonra isə rəssamın tərtibatından asılıdır. Rəssam ilk növbədə müəllifin yaradıcılığına bələd olmalı, əsərin janrına, milliliyinə, aktuallığına, dövr ilə səsləєməsinə diqqət yetirməli, tamaşanın quruluşçu rejissorunun üslubu ilə yaxından tanış olmalı və onunla birgə fəaliyyətə başlamalıdır.

Bütün bunlar hər hansı bir teatrın yaradıcılıq yoluna nəzər salarkən, onun yaradıcı heyəti haqqında danışarkən, rejissor və aktyorları ilə yanaşı rəssamları və bəstəkarları barəsində də məlumat verməyi єərtləndirir. Bu mənada Sumqayıt teatrının tamaşalarının timsalında səhnə tərtibatı işinin nəzəri cəhətdən tədqiq olunması, zənnimizcə, məqsədyönlü və zəruri iєdir.

Sumqayıt teatrının tamaşalarının səhnə tərtibatı mövzusu ümumiyyətlə, tədqiq olunmamış mövzulardan sayıla bilər. Doğrudur, Sumqayıt teatrının tamaşalarının səhnə tərtibatı haqqında da müəyyən məlumatlara ədiblərimizin dövri mətbuatda çap etdirdiyi məqalələrində rast gəlmək olar. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, səhnə tərtibatı tənqidçi və teatrşünaslarımızın məqalə və tədqiqatlarında çox vaxt

layiqincə təhlil olunmur. Teatr resenziyalarında hər bir tamaşanın tam hüquqlu yaradıcısı olan rəssamın əməyi haqqında bir-iki ötəri mülahizə söylənilir. Halbuki, teatr sənətini rəssamın işindən ayrılıqda, təcrid olunmuϵ ϵəkildə təsəvvür etmək çətindir. Buna görə də biz bu yarımfəsildə Sumqayıt teatrında tamaşaya qoyulmuş əsərlərin səhnə tərtibatı, onların müəllifləri haqqında müqayisəli məlumat verməyi, dünya və milli səhnəqrafiya sənətinin poetik göstəricilərindən danışmağı qarşımıza başlıca məqsəd qoymuϵuq.

Tədqiqatın üçüncü fəslinin "**Janrın estetik səciyyələri və musiqi tərtibatı"** adlı **ikinci yarımfəsli**ndə bəstəkar işi işıqlandırılmış, tamaşanın musiqi tərtibatı problemlərinə toxunulmuϵ və sözügedən yarımfəsil «Janrın estetik səciyyələri və musiqi tərtibatı» adı ilə dissertasiya iϵinə daxil edilmiϵdir.

Məlumdur ki, sintetik sənət növü olan teatr tamaşalarında musiqi əsas komponent kimi çıxış edərək, tamaşaların ideya-bədii, estetik keyfiyyətində mühüm rol oynayır və onun təsirini, təlqinedici qüvvəsini, suggestiv gücünü artırır. Teatr sənətinin tərkib hissələri sırasında məhz musiqi ünsürü xüsusi formayaradıcı funksiyaları yerinə yetirərək, hər bir tamaϵaya цzəl sürət-ritm aşılayır.

Sözsüz ki, dram tamaşalarında musiqinin yeri və rolu barədə tədqiqatların (eləcə də səhnəqrafiya – tamaşaların bədii tərtibatı haqqında) məhdudluğu sənətşünaslığımızın daha çox ümumi nəzəri məsələlərlə geniϵ məşğul olmamasından doğur. Ümumiyyətlə, teatr prosesindən və onun təzahürü olan teatr poetikasından söhbət gedərkən tamaşanın musiqi tərtibatının tənqidçilərin diqqət mərkəzindən kənarda qalması, mətbuatda bu barədə fikir söylənilməməsi məsələni bir növ kölgədə qoymuϵdur. Belə ki, yüz qırx illik tarixə malik Azərbaycan milli teatrının, o cümlədən, qırx ildən çox yaradıcılıq yolu keçmiş Sumqayıt teatrının inkişafında musiqi tərtibatının elmi-nəzəri əsasları musiqişünaslıq və teatrşünaslıq elmində hələlik özünün tam həllini tapa bilməmiϵdir.

Sözügedən yarımfəslin aktuallığı məhz bütün bu sadaladıqlarımızın elmi-nəzəri cəhətdən, yeni təfəkkür işığında tədqiq və təhlil edilməsidir.

Məlum olduğu kimi, 1968-2006-cı illər Sumqayıt teatrının inkişafında xüsusi mərhələ təϵkil edir. Bu dцvrdə Azərbaycan dramaturgiyası mövzu və janr etibarilə xeyli zənginləşmiş, teatr estetikasında isə müasir teatr axtarışlarından irəli gələn, tamamilə yeni

təmayüllər meydana gəlmiєdir. Təbii ki, bu tendensiyalar sintetik səciyyə daşıyan teatr sənətinin bütün komponentlərinə və o cümlədən də, musiqi tərtibatına son dərəcə böyük təsir göstərmiєdir.

Bu günə qədər Sumqayıt teatrının tarixi barədə müxtəlif yazılar çap olunsa da, bu teatr səhnəsində tamaєaya qoyulmuє əsərlərin musiqi tərtibatı ətraflı araşdırılmamışdır. Dissertasiyanın cari yarımfəslində bu cəhətləri ilk dəfə elmi єəkildə araşdırmağa çalışmışıq. Burada, eyni zamanda, teatr musiqisinin əhəmiyyəti açıqlanır, ayrı-ayrı bəstəkarların Sumqayıt teatrının tamaşalarına yazdıqları musiqi nümunələri təhlil edilir.

XX əsrin son onilliklərində musiqini Azərbaycan teatr prosesinin mühüm dramaturji ünsürü kimi göstərmək məqsədilə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuєdur:

— teatr musiqisinin dramaturji funksiyalarına dair ayrı-ayrı nəzəri gцrъєləri və müddəaları sistemləєdirmək;

— Azərbaycan teatr musiqisi tarixinin mühüm mərhələlərinin özəl cəhətlərini araşdırmaq;

— Azərbaycan teatrlarında tamaşaya qoyulmuş əsərlərin musiqi tərtibatlarının xüsusiyyətlərini araşdırmaq və bu sənət ocaqları ilə bağlı olan bəstəkarların musiqi əsərlərini tədqiqata cəlb etmək.

Beləliklə, dissertasiyanın bu yarımfəslinə yekun vuraraq, bir daha vurğulayaq ki, Sumqayıt teatrı və musiqi problemi çox əhatəli, müxtəlif elmi metodların tətbiqini tələb edən elmi-nəzəri problemdir. Biz öz tədqiqatımızda bir neçə tamaşanın musiqi tərtibatını araşdıraraq, bu mürəkkəb elmi-problemin yalnız bəzi aspektlərini təhlil etməyə cəhd göstərmiєik.

Tədqiqat iєinin Nəticəsində dissertasiyanın işlənilmə prosesində əldə edilmiє yekun qənaətlər ümumiləєdirilir. Yekunda olan fikirlər dissertasiya iєinin bъtьn mahiyyətini özündə ehtiva edir.

Və nəhayət, dissertasiyanın sonunda istifadə edilmiє elmi-nəzəri və publisistik ədəbiyyatın əlifba sırası üzrə siyahısı təqdim olunur.

Dissertasiyanın mövzusu üzrə зap olunmuє məqalə və tezislərin siyahısı:

1. «Sumqayıt teatrında aktyor potensialı (xalq artisti Valeh Kərimovun yaradıcılığı nümunəsində). // «Musiqi dünyası» jurnalı, № 1-2, Bakı. 2009, səh.129-131

2. «Klassik rus dramaturgiyası Sumqayıt teatrı səhnəsində». //«Qobustan» jurnalı. № 3, Bakı. 2009, səh. 90-93
3. «Sumqayıt teatrında rejissura problemləri (Mərahim Fərzəlibəyovun yaradıcılığı nümunəsində)». // «Mədəniyyət dünyası» jurnalı, № XVII, Bakı. 2009, səh.109-113
4. «Sumqayıt teatrında rəssam iєi: səhnəqrafiya və müasirlik». // «Qobustan» jurnalı. - 2011.- № 4.- səh. 24-27.
5. «Значение переводческих произведений в репертуаре Сумгаитского Театра». // «Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов». – 2009. - № 12. – стр. 52-54.
6. «Сценическая интерпретация переведенных произведений в комедийном жанре (на основе спектакля комедии «Ревизор», подготовленной в Сумгаитском театре)». // Этносоциум и межнациональная культура. – 2013. Москва. - № 3 (57) 1
7. «Значение переводческих произведений в репертуаре Сумгаитского Театра». // «Вестник Московского Государственного Областного Университета». – 2013. Москва. - № 3

Мухаджирова Вафа Рустам к.

Творческий путь Сумгаитского Государственного Музыкального Драматического Театра (1968-2006 г.г.)

Резюме

Во введении диссертации раскрывается актуальность, научная новизна, степень разработанности, научно-практическая значимость темы, основные методы исследования, цель и задачи исследования.

Первая глава диссертации называется «Современное эстетическое осознание театра и театр Сумгаита». В первом параграфе главы под названием «Поиски стиля и жанра в режиссерских постановках» констатируется факт превращения личности режиссера в главное творческое лицо театра, рассматриваются изменения и тенденции развития национального режиссерского искусства на примере Сумгаитского Государственного Музыкального Драматического Театра.

Во втором параграфе первой главы под названием «Основные эстетические характеристики принципов игры-исполнения в актерском творчестве» исследуются индивидуальное творчество актеров Сумгаитского Государственного Музыкального Драматического Театра, имеющих большие заслуги в его истории, выводятся на передний план основные эстетические характеристики игры-исполнения актеров.

Во второй главе диссертации под названием «Сценическое воплощение переведенных произведений в театр Сумгаита» исследуется роль сценического воплощения переведенных произведений в театр Сумгаита в развитии культурных связей.

Данная глава состоит из двух параграфов «Принципы толкования переведенных произведений жанра драмы» и «Сценическое толкование переведенных произведений в жанре комедии и трагикомедии».

Первый параграф третьей главы под названием «Сценография и современность» на примере спектаклей указанного выше театра. с теоретической точки зрения, исследуются работы по оформлению и театрально-декоративное искусство.

Представители музыкального оформления и композиторы, работающие в театре являются объектом исследования в параграфе под названием «Эстетические характеристики жанра и музыкальное оформление».

В Заключении диссертации проводится обобщение основных выводов научной работы.

Muhajirova Vafa Rustam

Creative development of Sumgait State Musical Drama Theatre (1968-2006)

Summary

In introduction of the thesis relevance, originality, scientific novelty, readiness degree, the scientific and practical importance of a subject, the main methods of research, the purpose and problems of dissertation research reveal.

Chapter 1 of the thesis is called "Modern esthetic understanding of theater and theater of Sumgait". In the first paragraph of head under the name "Style and genre searches in director's statements" the fact of transformation of the identity of the director in the main creative face of theater is established, changes and tendencies of development of national stage direction on the example of theater of Sumgait are considered.

In the second paragraph of chapter 1 under the name "The main aesthetic characteristics of the principles of game execution in actor's creativity" are investigated individual creativity of actors of the Sumgait State Drama Theatre having big merits in its stories, the main esthetic characteristics of game execution of actors are output to the foreground.

In thesis chapter 2 under the name "Scenic Embodiment of the Transferred Works at Theatre of Sumgait" the role of a scenic embodiment of the transferred works at theater of Sumgait in development of cultural ties is investigated.

This chapter consists of two paragraphs "The Principles of Interpretation of the Transferred Works of a Genre of the Drama" and "Scenic Interpretation of the Transferred Works in a Comedy and Tragicomedy Genre".

The first paragraph of a chapter 3 under the name " Set design and Present" on the example of performances of the theater stated above from the theoretical point of view, works on registration and theatrical and decorative art are investigated.

Representatives of musical registration and the composers working at theater are object of research in the paragraph under the name "Aesthetic characteristics of a genre and musical design".

Generalization of the main conclusions of scientific work is spent in conclusion of the thesis.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТКУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ

На правах рукописи

ВАФА РУСТАМ кызы МУХАДЖИРОВА

Творческий путь Сумгаитского Государственного Музыкального Драматического Театра (1968-2006 г.г.)

6212.01 – «Театральное искусство»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по искусствоведению

БАКУ - 2013